

LIVADY OY

2020

MUSEOVIRASTO

HISTORIASELVITYS

MUTOSSUUNNITELMA

Antin sauna

Antin talon sauna

Antin sauna on rakennettu vuoden 1819 tulipalon jälkeen ja viimeistään 1860-luvulla.¹

Rakenne: Vuoliaiskatolla ja pitkittäisillä lavoniskoilla varustettu hirsirunko. Vesikatteena on tuohimalkakatto, jossa on miekkapuut ja räystäshirsi. Lattia on maanvarainen ja yläpohja on vesikaton yhteydessä.

Alkuperäinen ilmatila:	119,2 m ³
Nykyinen ilmatila:	105,0 m ³
Alkuperäinen kerrosala:	34,85 m ²
Nykyinen kerrosala:	30,93 m ²

¹ Erkki Mäkitalo: Antin talo ja muu Mustakorpi, Seurasaarisäätiö (ei vuosilukua).

Kirjalliset lähteet

Niilo Valonen: Suomen kansanrakennukset. Seurasaaren ulkomuseon rakennusten pohjalta, Museovirasto 1994

Toivo Vuorela: Etelä-Pohjanmaan kansanrakennukset. Etelä-Pohjalainen osakunta, Helsinki, 1949.

U. T. Sirelius: Suomen kansanomaista kulttuuria II, 1921, s. 223-226

Risto Vuolle-Apiala: Savusauna ennen ja nyt, Multi-kustannus, 2009

Niilo Ihamäki: Artikkelit Alasatakunnassa 19.10.2004

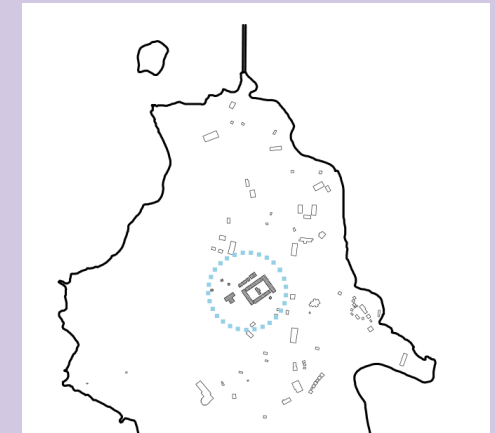
Erkki Mäkitalo: Antin talo ja muu Mustakorpi, Seurasaarisäätiö (ei vuosilukua).

SKS, kansatieteellisiä kuvauksia (sidossarja E), 1890-1904

Frans Niemi, Asuinrakennuksista Säkössä.
Frans Niemi, Asuinrakennuksista Porin msk:ssa.
Juho Isopere, Ulkokuoneista Eurajoella
J. G. Koivisto, Harjavallan pitäjän saunoista.
K. J. Koskinen, Kiukaisten ulkokuonerakennuksista (25 km pohj.).
K. J. Koskinen, Noormarkun ulkokuonerakennuksista.
Yrjö Wuorinen, Ulkokuoneista Eurassa.

Kansallismuseon kyselyt 1958-66

Kyselyt numero 4 ja 13 sekä A6, A7, A8 ja A11.
F. Sarvo, Säkö; E. Palmunen, Kiukainen; T. Tuominen, Eurajoki; T. Juusela, Kiukainen

– JOHDANTO –

“Kuulamikivien päälle
malmiset hylkyt, että tulee
paremppa löyly.”

Johdanto

Saunan sijainti Antin pihapiirissä.

Antin talossa on ollut tyypillinen satakuntalainen 1800-luvun lopun mallas- ja kylpysauna, jossa on pitkittäin kulkevien niskojen päälle tehty lavo peräseinällä, kiuas ovinurkassa pesä oven suuntaan ja solkkinen kiukaan vieressä.¹

Säkylässä Antin talo sijaitsi loivasti viettävällä tontilla joen rannalla. Sauna oli umpipihan joen puoleisella sivulla kotarivissä, käynti miespihan puolelta.

Alun perin sekä kylpy- että mallassaunana palvellut savusauna oli ennen Seurasaareen siirtoa muutettu uloslämpölämpöiseksi talousrakennukseksi ja

1 U. T. Sirelius, Suomen kansanomaista kulttuuria II, 1921, s. 223-226

saunominen tehtiin pihapiirin ulkopuolella olevassa uudessa saunassa, jota ei siirretty Seurasaareen.^{2,3} Muutostyön yhteydessä saunaa lyhennettiin reilun puolen metrin verran ja suuri osa kiuas-sivun sekä ovipäädyn hirsistä uusittiin.

Seurasaareen siirrettäessä saunasta tehtiin jälleen sisänlämpölämpö ja sitä esiteltiin yleisölle Antin talon kylpy- ja mallassaunana sisustuksen puutteellisuudesta huolimatta.

2 Niilo Ihämäki: Artikkelit Alasatakunnassa 19.10.2004: <https://www.geni.com/people/Viljo-Antti/6000000030592526387>

3 Risto Vuolle-Apiala: Savusauna ennen ja nyt, Multikustannus, 2009: Satakunnan alueella oli 1900-luvun alussa yleisesti siirretty uloslämpölämpöihin uuneihin sellaisissa mallassaunoissa, joita ei käytetty kylpemiseen.

Tämän selvitystyön tavoitteena oli selvittää millainen Antin sauna oli silloin, kun siellä viimeksi kylvettiin. Ar- kisto- ja kirjallisuuslähteisiin tutustumisen lisäksi tulkittiin saunan rakenteisiin jääneitä jälkiä puretuista tai muutetuista rakenteista.

Vihkon lopussa on suunnitelma rakennuksen sisätilojen muuttamisesta 1800-luvun lopun satakuntalaiseksi kylpysaunaksi. Saunan aiempien muutostöiden ja vähäisten dokumenttien takia saunaa ei ole mahdollista rekonstruoida täysin Antin talon mallas- ja kylpysau- nan 1800-luvun asuun.

Kalliossa 27.9.2020 Marko Huttunen

Antin sauna syksyllä 2019. Keskimmaisessa lavoniskassa säilyneet vanhojen rakenteiden jäljet kertovat saunan vanhasta käytöstä. Jäljet näyttävän olevan jossain määrin ristiriitaisia, mikä kertoo useammasta muutosvaiheesta.

Rakennuksen peräseinää, jossa säilyneet alkuperäiset hirret erottuvat harmaina ja säännöllisesti piiluttuina. Saunan hirsistä on uusittu niin paljon, että esimerkiksi saunassa mahdollisesti olleesta vähälavasta ei ole jäänyt jälkiä.

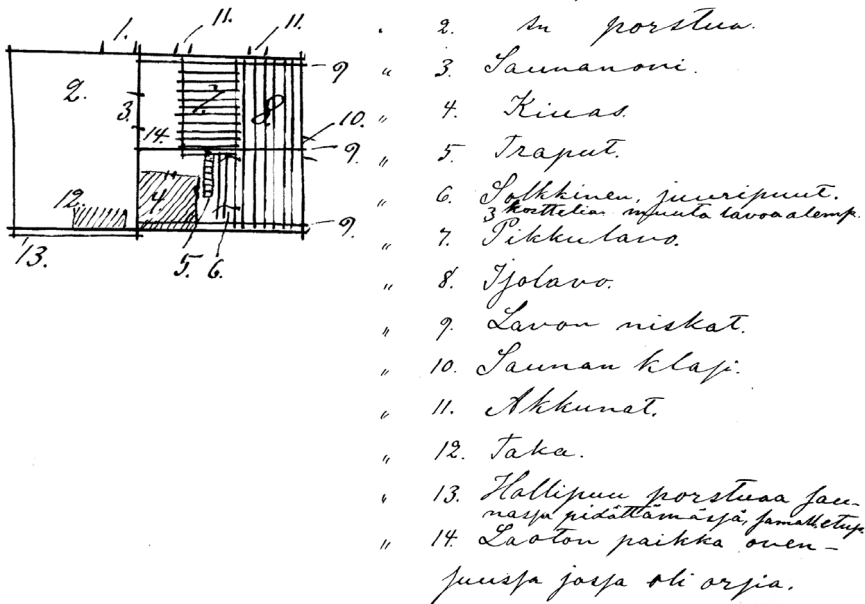
–KANSATIETEELLINEN KUVAUS –

”Menest flik paneman
pirttim pessä valu et päästä
löyly!”

Satakuntalainen
sauna

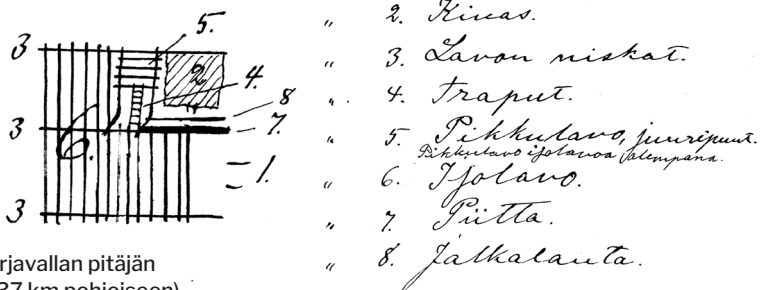
Saimaan pohja- ja laivopiirustus
Karjavalasta.

Kertai: J. G. Kaivista
N° 1. Saunaporstuanovi.

Launantaron piirustus.

N° 1. Oven kohta.

SKS, J. G. Koivisto, Harjavallan pitäjän saunoista (Säkylästä 37 km pohjoiseen).

Traput

Traput tehdään yhdestä puusta: mäntyhaljaksi hakataan askelmat.

Traput on Satakunnassa järjestetty kolmella päätavalla: (1) traput johtavat poikittain keskilattialta piittaani ali solkkiseen, (2) traput asetetaan kiukaan puoleisen sivuseinän lähelle laattialle siten, että trappujen yläpää nojaa piittaaseen tai solkkisen reiteen tai (3) traput johtavat lattialta pitkittäin suoraan isollelavolle eli nojaavat parrasorteen. Vaihtoehdossa kolme traput ovat yleensä kiukaan vastaisen sivuseinän lähellä.

Isolavo

Isolavo on poikittain peräseinällä la-
voniskojen päällä, sylen verran perman-
non yläpuolelle. Se on koko peräseinän
levyinen ja alaltaan noin kolmannes tai
jopa yli puolet saunan alasta.

Lavon parret joko pontataan tai sovitetaan tiiviisti toisiinsa, jotta lavolta ei varise mitään. Parret tehdään haljaspuolikkaista, joiden yläpinta veistetään ja höylätään sileäksi. Myös alapinta voidaan veistää. Parsien päät sovitetaan sivuseiniin tehtyihin uriin.

Lavon takareunaan lyödään syrjälleen reunalauta ja etureunaan parrasorsi, jota vasten parret tiukataan lavon ja peräseinän välistä puukiiloilla.

Laolla on pitkä laopenkki tai erillisiä jakkaroita.

Solkkinen

Solkkinen tehdään kolmesta korttelista
kyynärään verran isoa lavoa alemmaksi
hoikkien juurikoukkujen varaan. Kou-
kupäät tuetaan keskimmäiseen niskaan
ja toiset päät seinään.

Toisessa vaihtoehdossa käytetään vain yhtä juurikoukkua, jonka koukku-pää on tuettu piittaaseen ja toinen pää uunin patsaaseen. Tällöin solkkisen seinänpuoleinen pää tuetaan seinään kiinnitettyyn klossiin.

Kolmas tapa kannatella solkkinen on asentaa juurikoukku sivuseinästä piittaaseen ja suora reisipuu sivuseinästä kiukaan patsaaseen. Tällöinkin traput johtavat solkkiselle piittaan ali.

Solkkinen on lasten löylypaikka.

Vähälavo

Saunaan voi tehdä isolavon ja solkkisen lisäksi vähälavon – ”ei munes talos senttään”-.

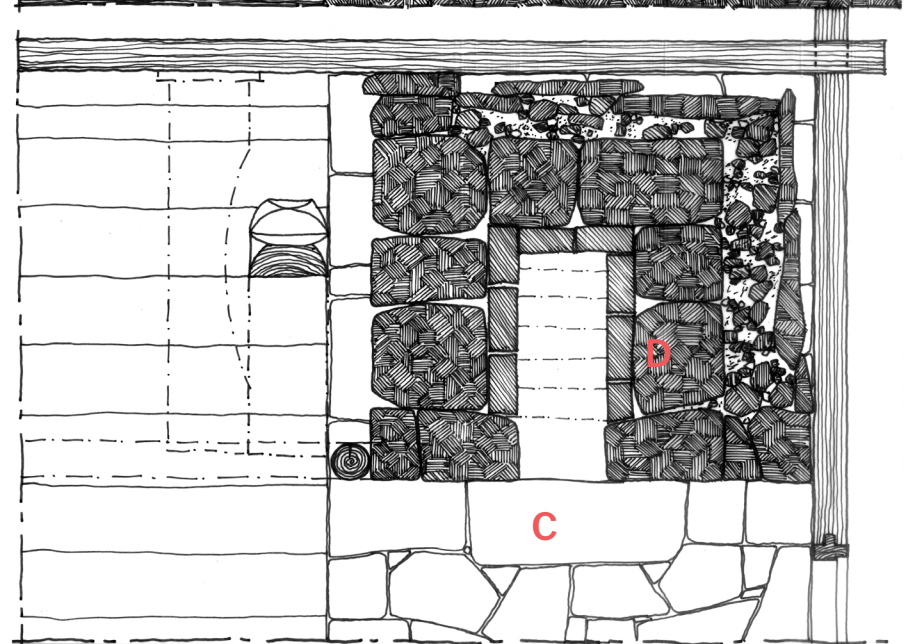
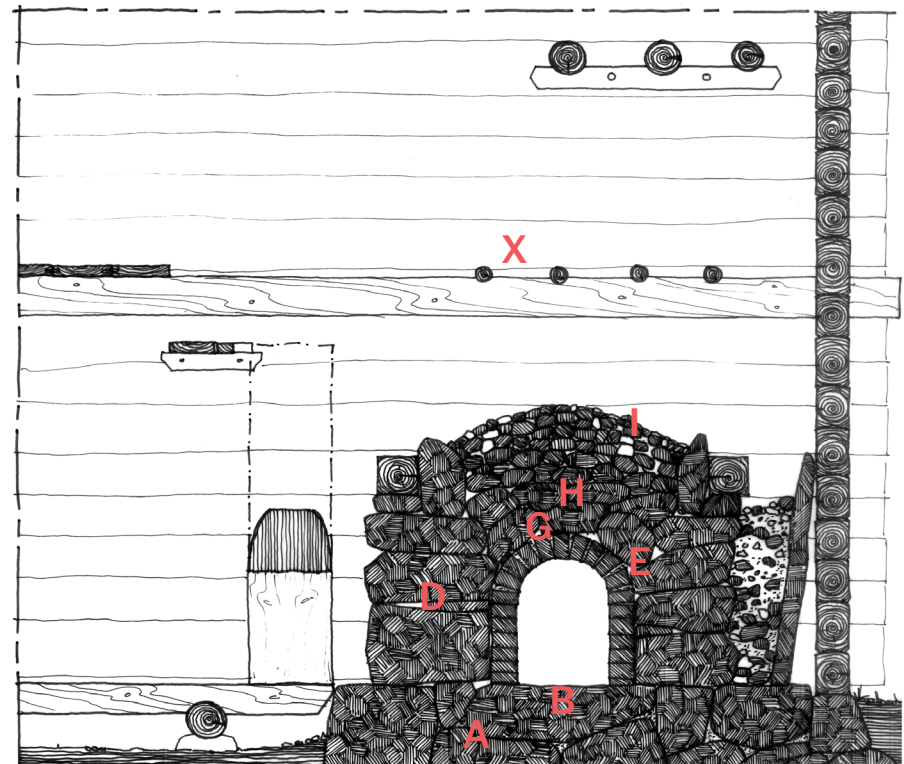
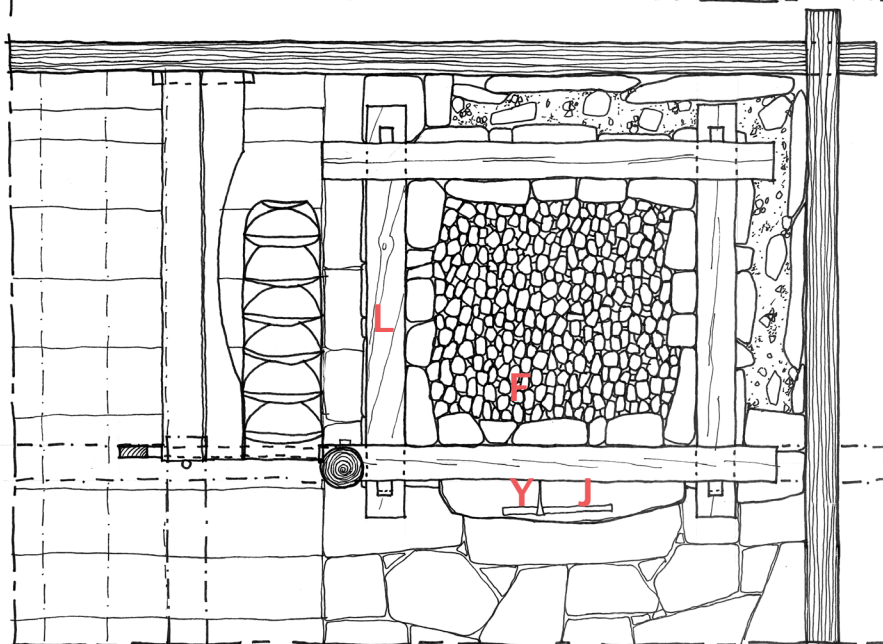
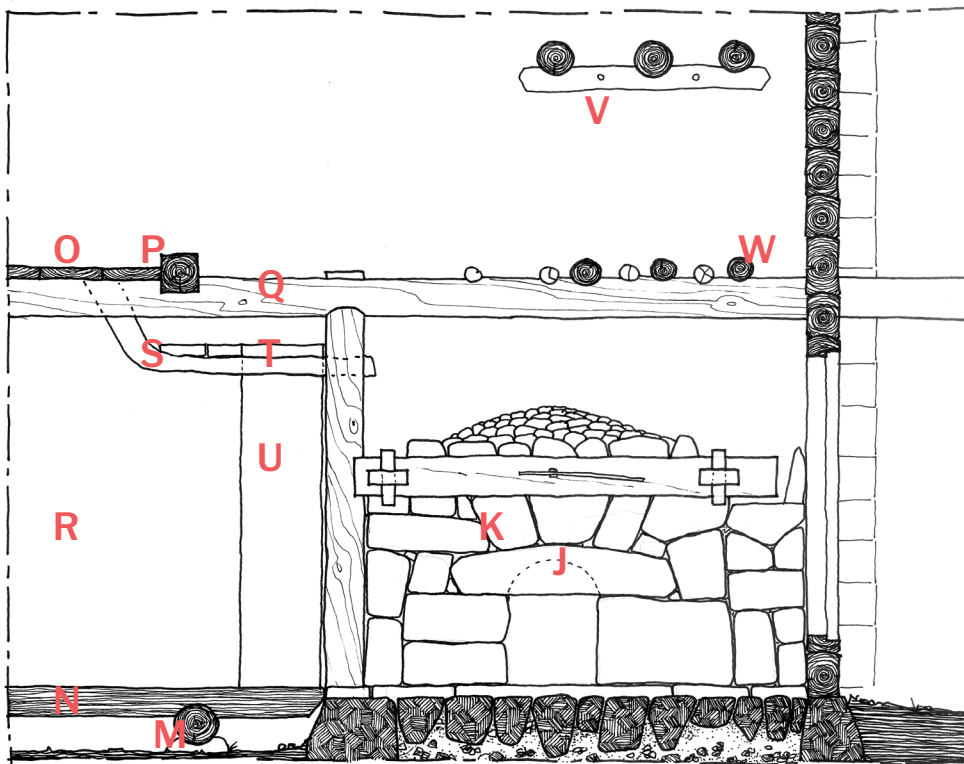
Vähälavo tehdään kiukaan eteen siten, että parret menevät oviseinästä ison lavon syrjän päälle.

Vähälavo on miesten löylypaikka.

Orret

Lavorakenteita kannattelemaan salvo-
taan kolme pitkittäistä niskaa – näistä
keskimmäisen nimi on piitta.

Oviseinän yläosaan asetetaan klossien varaan tasakerran korkeudelle kolme poikittaisortta lihanpalvausta varten. Orsiin tehdään tapit lihojen ripustamista varten.

- A. perustus
- B. pohjakivet
- C. pesän edustalla pesänkivi
- D. sivut eli ohet
- E. olka
- F. kupu eli laki eli tavas (myös G, H ja I)
- G. kuulema- eli kuulamikivet
- H. sisäkivet
- I. teräkivet
- J. ottakivi eli -paasi eli pesänottakivi
- K. otta
- L. vyö eli raamit, jossa sokka eli luutinki
- M. laattianiska

- N. laattiahallakset eli parret
- O. isolao
- P. parrasorsi
- Q. keskimäinen laonniska eli piitta
- R. laonalusta
- S. solkkisen juurikoukku eli reisi
- T. solkkinen
- U traput
- V lihaorret
- W päreorret
- X. vaateorret
- Y. pärepihti
- Z. kiukaan patsas

Vesikattorakenne ylhäältä lukien:

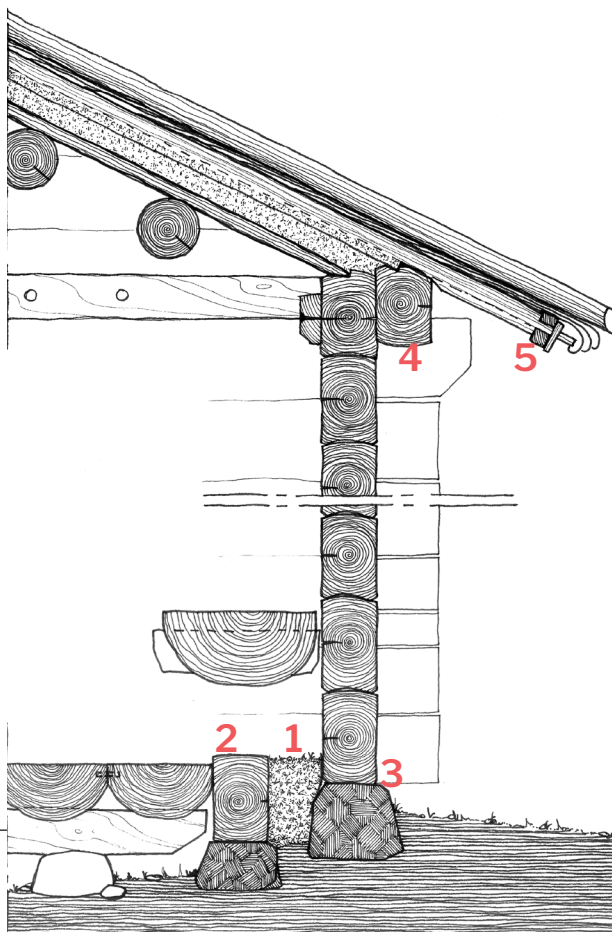
- päällysmalat
- tuohet
- aluskate ja miekkapuut
- täyte
- laipiomalat

1. multiainen
2. multuri
3. kruuvalli
4. räystäshirsi
5. räystäslauta (pantu miekkapuiden nokkaan tappi ja sokka -liitoksella)

Piirroksia Antin saunan 1800-luvun loppupuolen oletusta asusta. Vasemmalla kiuas edestä, päältä sekä pysty- ja vaakaleikkaus. Oikealla pystyleikkaus kiukaan vastaisen sivuseinän rakenteista.

Talonpoikaisten savusaunojen kiukaitten tilavuus oli 5–12 % löylyhuoneen tilavuudesta.¹ Maaseudun kylätonteilla tehtyjen kaivausten perusteella tulisijoissa alettiin käyttää tiiliä luonnonkivien ohella viimeistään myöhäiskeskiajalla.²

- 1 Vuolle-Apiala: Savusauna ennen ja nyt, Multikustannus, 2009
- 2 Haggrén & al: Muinaisuutemme jäljet, s. 486. Gaudeamus, 2016.

Oven ylle niskojen varaan pannaan orsia päreitä ja tarvepuita varten ja kiukaan kohdalle vaateorsia loisten tappamiseksi.

Kiuas

Pesänsuu tehdään ovea kohti – harvoin peräseinään päin. Pesästä tehdään kaksi kyynärää syvä, yhden korkea ja kolme korttelia leveä. Suun eteen sijoitetaan pesänkivi.

Kiuas ladotaan siten, että palokaasut pääsevät virtaamaan mahdollisimman vapaasti: ”Liia tiheästä kiukkast saara karvast löyly”. Löylyn parantamiseksi kuuleman päällä voidaan panna valurautaa.

LUONNONKIVESTÄ

Luonnonkivistä ladottu perustus ulotetaan vähän lattian yläpuolelle. Kiuas kootaan perustuksen päälle luonnonkivistä ilman laastia. Ainakin kuulemaan tulee käyttää ”harmaita, pitaalikuhmuisia kiviä ojan- tai koskenparttaalt”. Kiukaan tulipesä kaarineen voidaan tehdä tiilestä, mutta tällöinkään ei käytetä laastia.

Kiuas rakennetaan seinään kiinni. Hirsiseinän ja kiukaan väliin tehdään palomuuuri siten, että seinää vasten asetetaan suuria paasia, minkä jälkeen solatäytetään karkealla, soran ja pikkukivien sekaisella kiviaineksella ”karilla”.

Pesän pohja tehdään isosta paasikivestä. Ohet tehdään harkkomaisista ja kooltaan sellaisista kivistä, että yksi kivi

riittää seinämän vahvuudeksi. Kun pesä on tarpeeksi korkea, kiukaan sivuihin tehdään olat. Olan päältä aletaan valvata, ulottaa tai kutoa pesän lakea. Kupu kootaan siten, että kivet pienenevät ylöspäin: alimmiksi kuulemakiviksi pääkallonkokoisia ja ylimmäksi nyrkinparin kokoisia teräkiviä.

Pesän suu holvataan tai katetaan vahvalla ja leveällä pesänottakivellä, jossa on pitkä keula, joka estää lieskoja nousemasta pesän suulta.

Otsakiveksi kuvun eteen, kiukaan etusivun yläreunaan, asennetaan leveä paasi, jonka päällä on mahdollista lämmittää vettä. Mikäli pränni on lähellä, keitetään vesi siellä.

Kiukaan kuvun voi sitoa puisella vyöllä, jonka lukkona toimii kiilava sokka eli luutinki.

TIILESTÄ

Tiilestä muurattu kiuas rakennetaan irti seinästä. Löylykiviä lukuunottamatta koko kiuas pohjaa myöten tehdään tiilestä. Laastina käytetään savilaastia.

Suukaari eli kranssi holvataan ja pesän yläpuolelle tehdään lankuista raamit.

Lattia

Saunan sisäpuolelle, noin korttelin päähän kruuvallista, tehdään multahirret eli multurit.

Saunan perältä kiukaaseen asti kootaan haljaspuolikkaista (parret) lattia, joka tuetaan ”vähäisille” niskoille.

Parsien päät asennetaan päin peräseinän multuria, jonka ylisyrjä tulee vähän parsia ylemmäs.

Kiukaan edestä vastakkaiseen sivuseinään ladotaan kivilaattia.

Mankki

Peräseinälle tehdään yleensä mankki maltaiden idätystä varten. Mankki on kyynärän korkuisten pukkien päälle lankuista koottu tiivis, sylen levyinen ja koko peräseinän pituinen lava.

Sisustus

Kiukaan vastaiselle sivuseinällä asennetaan penkki ja peräseinällä joko penkki tai mankki.

Saunassa tuodaan muutamia kolmijalkaisia pesujakkaroita eli *krenkkuja*,

joissa oksat toimivat jalkoina.

Lisäksi saunan irtaimistoon kuuluu kylmä- ja kuumavesisaavit, tuhkasaavi (vanha patarauska) ja pesän tyhjennysvärkit, jokaiselle saunojalle oma vesikiulu, löylyvesikiulu ja löylynheitokuppi eli kousa. Vauvat laitetaan istumaan soikean muotoisiin *punkkiin*, jotka täytetään lämpimällä vedellä.

Jokaiselle saunojalle tehdään vihta.

Ilmanvaihto ja valo

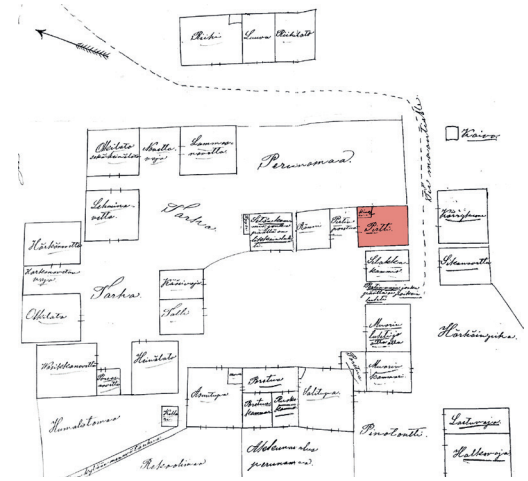
Yleensä molemmille sivuseinille tai kiukaanvastaiselle sivuseinälle ja peräseinälle tehdään työntöluukulliset (juoksukansi) akkunat.

Seinän yläosaan tehdään niin ikään työntöluukuilla varustetut räppänät, joita voidaan säätää isolta lavolta.

Pärepihti muurataan kiukaan pieleen tai isketään uunin patsaaseen.

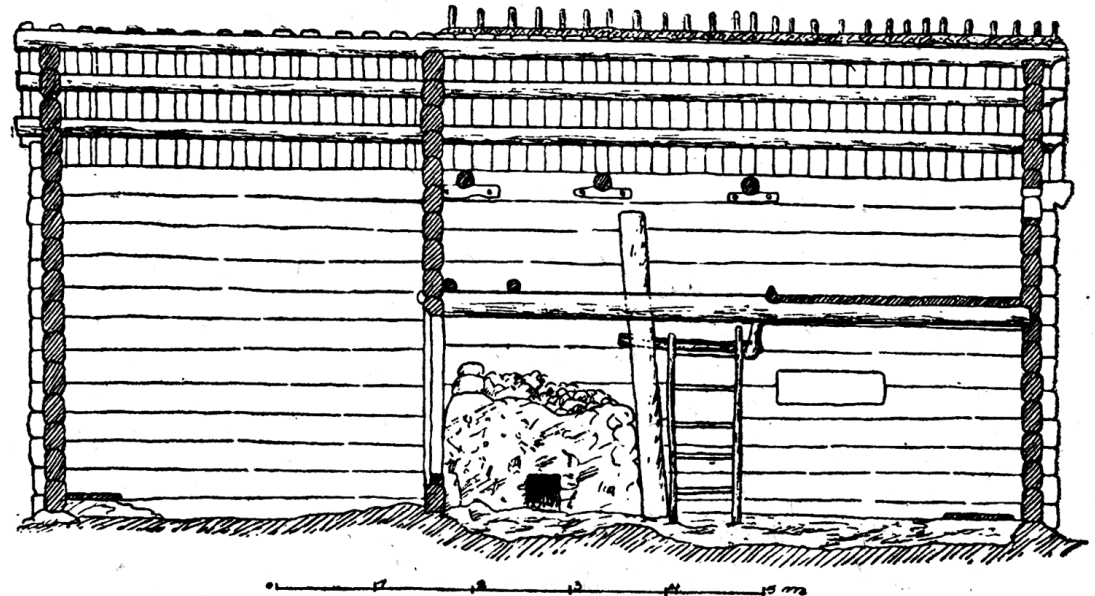
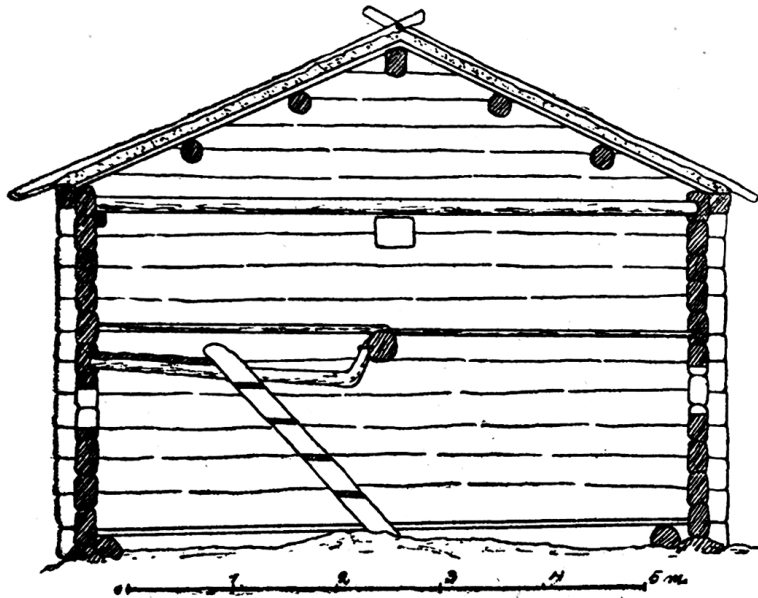
Vedenlämmitys

Kuumavesi lämmitetään prännissä.

Yllä saunan sijainti laitalalaisessa pihapiirissä. SKS, kansatieteellisiä kuvauksia (sidossarja E).

Alla sauna Kankaanpäästä. U. T. Sirelius: Suomen kansanomaista kulttuuria II, 1921, kuva 269.

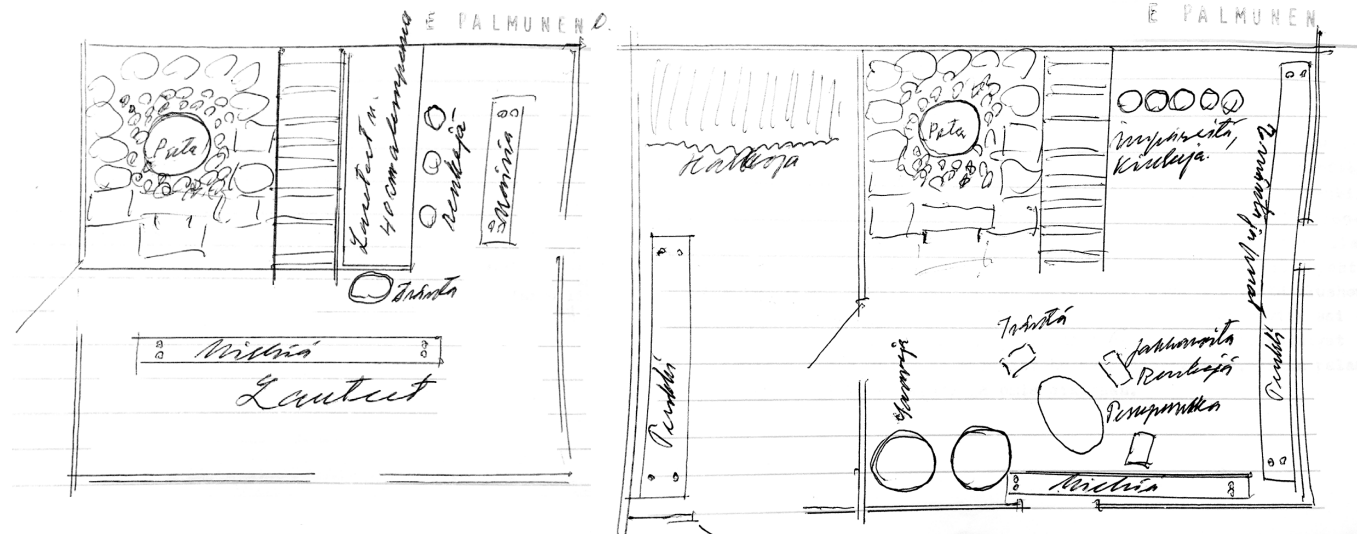

Saunan sisustaa Eurajoelta. U. T. Sirelius: Suomen kansanomaista kulttuuria II, 1921, kuva 270.

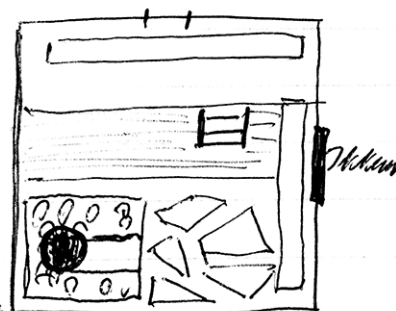

Kansallismuseon kyselyt 1958-66, T. Juusela, Kiukainen.

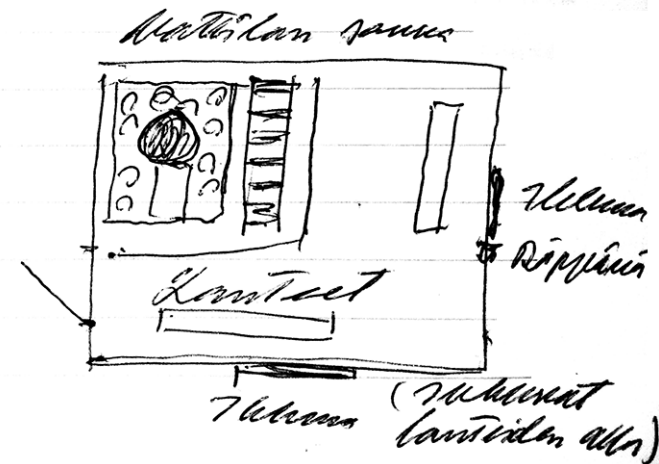

3. Lauteilla oli irrallinen penkki tai penkit, joilla istuttiin. Irralliset senkin takia, että lauteita käytettiin myös muualla tarkoitukseen, kuten maltaiden tekoon. Käsittääkseni makaaminen lauteilla on verraten uusi tapa. Tunnen vain saunoja, joissa oli yhdet lauteet, joka tosin saattoi kiertää saunaa kahden seinän osalla. Talossa oli aina vain yksi sauna, joka tietysti oli hieman isompi, kuin pikkusaunakojen, torppien, sauna, mutta muuta eroa ei niissä ollut.

Katsoin saunaa
Sauna.
Rappiin
Lauteet penk-
keineen
Rappiin
Lähtien penkki-
et sen art. minä oli viivittämässä.

Kansallismuseon kyselyt 1958-66, E. Palmunen, Kiukainen.

Suunnitelma

Kiuas

Kiukaan betoniperustus peitetään luonnonkivilaatoilla ja tulipesän pohja tehdään laakeasta paasikivestä.

Kiuas kootaan perustuksen päälle harmaista, käsittlemättömistä luonnonkivistä ilman laastia siten, että palokaasut pääsevät virtaamaan va-

paasti. Ohet tehdään harkkomaisista ja kooltaan sellaisista kivistä, että yksi kivi riittää seinämän vahvuudeksi. Kun pesä on tarpeeksi korkea, kiukaan sivuihin tehdään olat.

Kiukaan tulipesä kaarineen ladotaan tiilestä. Savilaastia käytetään vain välttämätön määrä.

Pesän suu katetaan vahvalla ja leveällä pesänottakivellä, jossa on pitkä keula, joka estää lieskoja nousemasta pesän

suulta.

Kupu kootaan siten, että kivet pienenevät ylöspäin: alimmiksi kuulemakiviksi pääkallonkokoisia ja ylimmäksi nyrkin-parin kokoisia teräkiviä.

Kiukaan kupu sidotaan puisella vyölä, joka lukitaan kiilavalla sokalla.

Kiuas rakennetaan seinään kiinni. Hirsiseinien ja kiukaan väliin tehdään palomuuuri siten, että seinää vasten asetetaan laakeita paasia, minkä jälkeen sola täytetään karkealla, soran ja pikkukivien sekaisella kiviaineksella ”karilla”.

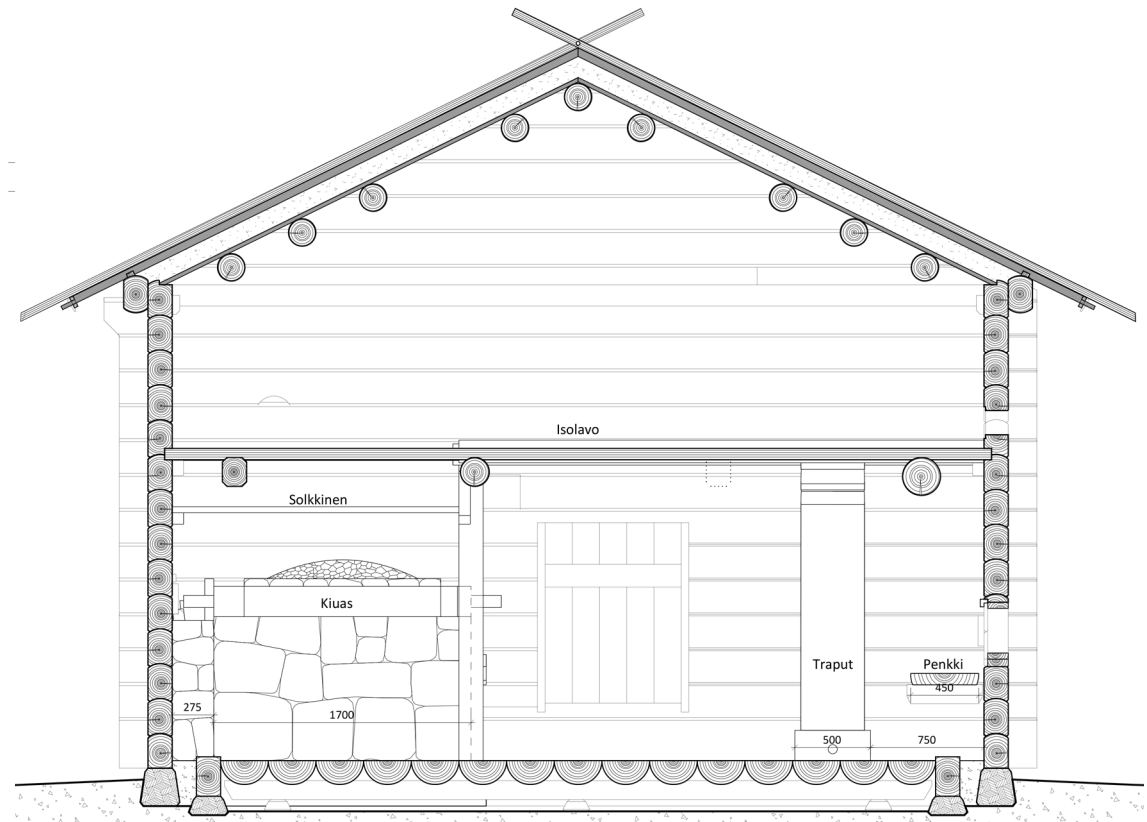
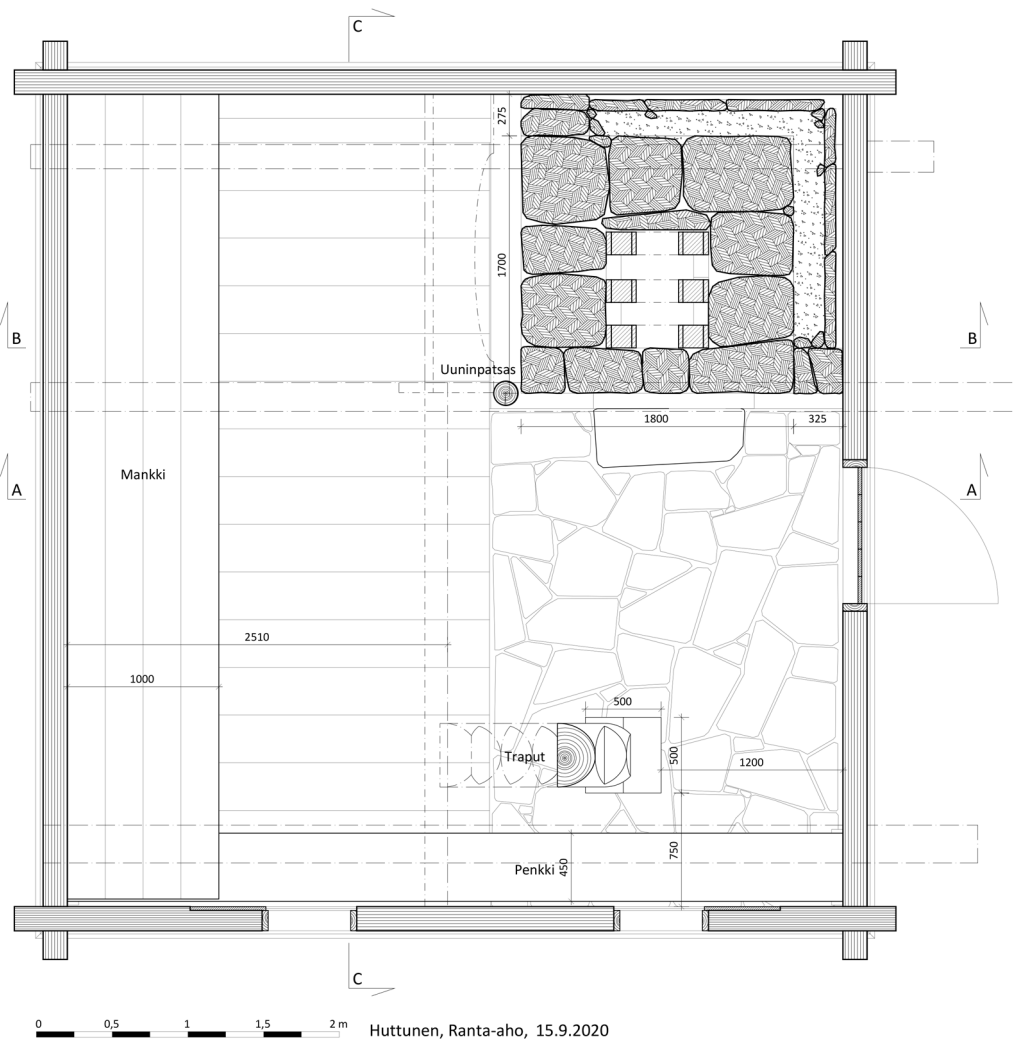
Pärepihti lyödään kiinni vyön etupintaan.

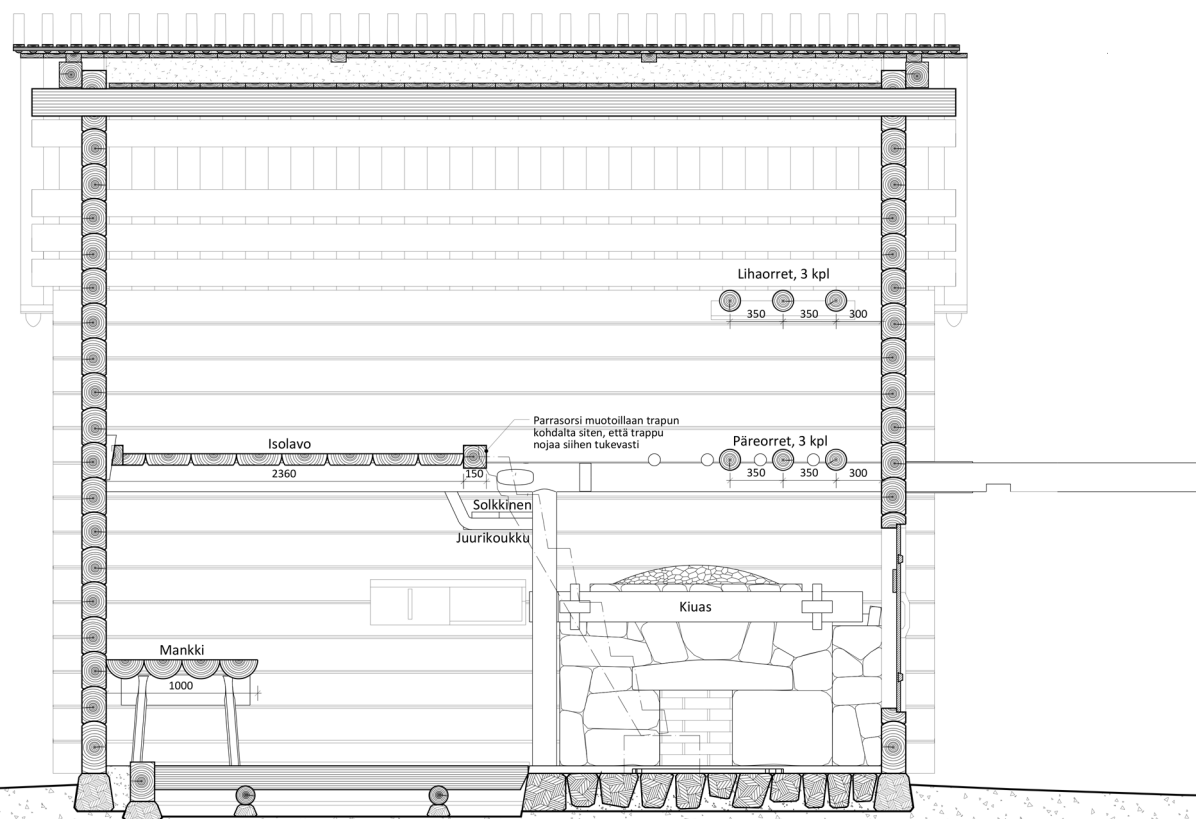
Isolavo

Vanha laudoitus puretaan ja lautojen väliniska poistetaan.

Lavon parret uusitaan vanhan mallin mukaisiksi (yksi alkuperäinen parsi on säilynyt peräseinän penkinä). Parret tehdään haljaspuolikkaista, joiden yläpinta veistetään ja höylätään sileäksi. Alapinta palhotaan ja kengätään niskoihin, minkä jälkeen parret sovitetaan tiiviisti toisiinsa. Parsien päät muotoillaan sivuseinien uriin istuviksi. Alkuperäinen parsi hyödynnetään osana rakennetta.

Lavon takareunaan lyödään syrjälleen reunalauta ja etureunaan parrasor-

Kylpemisen lisäksi saunaa käytettiin
muun muassa kuivaamiseen,
idättämiseen, palvaamiseen, loisten
hävittämiseen, asunnottomien
majoittamiseen sekä talvella
puhdetöiden verstaana.¹

1 T. Tuominen, Eurajoki. Kansallismuseon kyselyt 1958-66